

WSTĘP

Ferdinand Tönnies należy do tych myślicieli, których nazwiska są w socjologii dobrze znane, ale o których wiedza ogranicza się do jednej lub dwóch ogólnikowych formuł. Spośród klasyków socjologii niemieckiej jedynie Karol Marks i Max Weber doczekali się obywatelstwa w socjologii współczesnej, twórczość pozostałych – do których poza Tönniesem należą Georg Simmel, Karl Mannheim, Alfred Vierkandt, Ernst Troeltsch, Leopold von Wiese, Alfred Weber, Werner Sombart, Franz Oppenheimer, Othmar Spann, żeby wymienić tylko najważniejszych – znalazła godne miejsce w podręcznikach historii socjologii i zainteresowaniach jej badaczy lub w ogóle zniknęła z pamięci ich następców, poza samą socjologią niemiecką. W przypadku socjologii polskiej Tönnies, obok Simmela i Mannheima, wyróżnia się spośród pozostałych tym, że jest znany czytelnikowi z tłumaczeń. Są to przekłady dwóch ważnych prac, noszących w oryginale ten sam tytuł (*Gemeinschaft und Gesellschaft*): encyklopedycznego artykułu z 1931 r. (tłum. polskie: *Wspólnota i społeczeństwo*)¹ oraz jego głównego dzieła z 1887 r. (tłum. polskie: *Wspólnota i stowarzyszenie*)². Charakterystyczne jest jednak to, że pomimo upływu prawie czterech dekad od wydania pierwszego z nich i niemal dwóch i pół od ukazania się drugiego, nie przyczyniło się to do rozszerzenia obecności Tönniesa w naszej socjologii. Szansa zmiany tego stanu rzeczy przez publikację niniejszą nie jest zbyt wielka, nie wynika ona bowiem wyłącznie ze stopnia złożoności cechującej język teoretyczny ani z zawichości stylu pisarskiego autora *Gemeinschaft und Gesellschaft* (co zawarta poniżej prezentacja jego teorii pozwala, jak sądzę, zredukować), ale ma źródła w dominujących tendencjach teoretycznych współczesnej socjologii, uznającej, że to, co wartościowe w twórczości jej poprzedników, zostało przez teorie późniejsze, w tym współczesne, w pełni zasymilowane. Fałszywość takiego poglądu podważa każda głębsza analiza dzieł klasyków socjologii. Niniejsza książka nie jest poświęcona konfrontacji

¹ F. Tönnies, *Wspólnota i społeczeństwo*, tłum. D. Niklas, w: Derczyński i in. (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975, ss. 46-66.

² F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie*, tłum. M. Łukasiewicz, Warszawa 1988.

socjologii Tönniesa z socjologią współczesną, ma ona jednak otwierać drogę do takiej, wzbogacającej socjologię współczesną, analizy.

Głównym celem tych rozważań jest prezentacja twórczości Ferdinanda Tönniesa w aspekcie jej historycznego przekształcania się oraz związków z wybranymi koncepcjami myśli społecznej i socjologii, zwłaszcza w zakresie podobieństw i nawiązań z jednej, a opozycji i polemik z drugiej strony. Jest to w decydującej mierze rezultatem wspomnianego stanu wiedzy o socjologii Tönniesa. Jej dotychczasowe omówienia można znaleźć w socjologii polskiej jedynie w dwóch podręcznikach historii socjologii: *Socjologii* Jana Szczepańskiego³ i *Historii myśli socjologicznej* Jerzego Szackiego⁴ oraz w obszernym eseju tegoż autora zamieszczonym jako wstęp do przekładu *Wspólnoty i stowarzyszenia*⁵, przy czym u Szackiego aspekt interpretacyjny zdecydowanie dominuje nad prezentacyjnym. Prezentacja obecna została także poddana pewnej selekcji, twórczość Tönniesa jest bowiem wyjątkowo bogata (obejmuje niemal 800 pozycji bibliograficznych). W jej wyniku pominięto przede wszystkim pisma polityczne poświęcone analizie bieżących problemów polityki niemieckiej i europejskiej, jako mające mniejszą wagę teoretyczną.

Układ książki nie narzuca treści dzieła Tönniesa własnych kategorii teoretycznych autora, lecz odpowiada strukturze nadanej im przez samego niemieckiego socjologa. W p r o w a d z e n i e jest poświęcone omówieniu losów życiowych i chronologii głównych dokonań naukowych Tönniesa. Pozostała treść książki jest podzielona na dwie części, odzwierciedlające przyjęty przez niego podział teorii socjologii na socjologię teoretyczną i empiryczną. Bez tego rozróżnienia interpretacja jego teorii napotykała wiele nieporozumień. Część I rozpoczyna się od omówienia antropologicznej podstawy jego teorii społeczeństwa, jaką jest teoria woli indywidualnej. W teorii tej zawarte są główne założenia Tönniesowskiej koncepcji działania społecznego oraz ich „rozumienia” (choć on sam nie używa tego terminu). Rozumienie to różni się od wersji Weberowskiej tym, że wymaga od badacza uwzględnienia także biologicznej i popędowej sfery osobowości ludzkiej. Podobnie jak dla Marksa, Simmla, Webera i innych klasyków socjologii niemieckiej, człowiek, który jest punktem wyjścia Tönniesowskiej teorii socjologicznej, to nie podmiot myślący i kontemplujący świat, ale działający, aktywny, wywierający realny wpływ na innych ludzi i swoje otoczenie. Kolejny rozdział jest poświęcony ogólnej teorii społeczeństwa Tönniesa i jej struktury obejmującej takie pojęcia, jak: wola socjalna, wspólnota i społeczeństwo, stosunek, kolektyw i związek socjalny, normy i wartości socjalne, socjalne struktury odniesienia. Szczególnie ważnym i oryginalnym elementem tej teorii, często niedostrzeganym lub traktowanym

³ J. Szczepański, *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Warszawa 1969.

⁴ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, cz. I i II, Warszawa 1981 (najnowsze wydanie: Warszawa 2002).

⁵ J. Szacki, *Wstęp do wydania polskiego*, w: F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie*, ss. XIII-LII.

przez jej interpretatorów jako wątek poboczny, jest teza o właściwym myśleniu potocznemu mechanizmie personifikacji ich wzajemnych stosunków, czego rezultatem jest orientowanie przez nich swoich działań na owe fikcyjne twory myślowe, które nabierają dzięki temu charakteru specyficznej kategorii uczestników tych stosunków. Zjawisku temu, znanemu zarówno dawnej, jak i współczesnej socjologii, Tönnies nadaje rangę podstawowego wyznacznika charakteru działań społecznych ludzkich i ich wzajemnych relacji. Ostatni rozdział tej części pracy dotyczy kwestii epistemologicznych. Autor *Wspólnoty i stowarzyszenia* jest pierwszym, który wprowadził do socjologii pojęcie „typu idealnego”, łączone dziś wyłącznie z nazwiskiem Maxa Webera. Obie te koncepcje niewiele różnią się od siebie pod względem zastosowania w badaniach, jednak ich przesłanki teoretyczne są zasadniczo odmienne.

Część II, reprezentująca dziedzinę socjologii nazwaną przez Tönniesa stosowaną (w odmiennym od współcześnie przyjętego sensie), przedstawia sposób zastosowania tych pojęć do analizy rzeczywistości empirycznej. Wszystkie czyste (tzw. wzorcowe) pojęcia socjologii przekształcają się tu w pojęcia empiryczne, tzn. takie, w których krzyżują się różne motywy, fikcyjne wyobrażenia i struktury odniesienia. Rozdział otwierający tę część omawia Tönniesowską koncepcję procesu historycznego i właściwy jego teorii głęboki zmysł historyczny. Dwa kolejne zajmują się różnymi aspektami empirycznie rozumianych wspólnot, stowarzyszeń oraz społeczeństwa. Szerzej omówione są takie zjawiska należące do dziedziny stosunków wspólnotowych, jak obyczaj i religia oraz odnoszące się do stosunków społecznych zjawisko opinii publicznej. Ostatni rozdział przedstawia Tönniesa jako badacza empirycznego i twórcę narzędzi takich badań, zaliczanych przez niego do socjografii. Omówione zostały zwłaszcza jego badania empiryczne nad wybranymi zjawiskami społeczeństwa niemieckiego przełomu XIX i XX wieku.

* * *

W części II, w rozdziale 2 i 3 wykorzystano fragmenty tekstów wcześniej opublikowanych przez autora w postaci artykułów w pracach zbiorowych:

– *Obyczaj jako kategoria socjologii Ferdinanda Tönniesa*, w: S. Kozyr-Kowalski, A. Przystalski, J. Włodarek (red.), *Krytyka rozumu socjologicznego*, Zysk i S-ka, Poznań 1997, ss. 446-459 (cz. II, rozdz. 2, par. 4-6);

– *Spółczesność kapitalistyczna jako Gesellschaft*, w: A. Sakson (red.), *Porzadek społeczny a wyzwania współczesności*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2005, ss. 81-97 (cz. II, rozdz. 3, par. 3);

– *Ferdinand Tönnies o opinii publicznej*, w: J. Włodarek (red.), *Między przeszłością a przyszłością. Szkice o socjologii i społeczeństwie polskim w dobie przemian ustrojowych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1998, ss. 55-66 (cz. II, rozdz. 3, par. 6-10);

- *Tönnies' Konzeption des Streikes*, w: L. Clausen, C. Schlüter, (hrsg.), *Hundert Jahre „Gemeinschaft und Gesellschaft“: Ferdinand Tönnies in der internationalen Diskussion*, Leske + Budrich, Opladen 1991, ss. 471-482 (cz. II, rozdz. 4, par. 4).